

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2022.3-4-4.18>

Чурилова Т. М.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного, європейського права
та порівняльного правознавства
Сумського державного університету
ORCID: 0000-0002-9997-1768

Стрельник В. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри приватного та соціального права
Сумського національного аграрного університету
ORCID: 0000-0002-1068-8617

ПРОБЛЕМИ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ НАВКОЛИШНЬОМУ СЕРЕДОВИЩУ УКРАЇНИ, ЗАВДАНОЇ ЗБРОЙНОЮ АГРЕСІЄЮ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

ISSUES OF COMPENSATION FOR DAMAGE TO THE ENVIRONMENT OF UKRAINE CAUSED BY THE ARMED AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION

У статті досліджується питання відшкодування шкоди довкіллю, завданім повномасштабним вторгненням РФ, що стало найбільшою катастрофою у Європі з часів Другої світової війни. Здійснюється пошук правових інструментів такого відшкодування у найближчій перспективі. Кількість вчинених злочинів проти довкілля на території нашої держави збільшується з кожним днем. Важливою умовою притягнення РФ до відповідальності за злочини проти довкілля, відшкодування шкоди, завданої навколишньому середовищу України, є належний збір, аналіз доказів. Процес документування наслідків війни у сфері охорони навколишнього середовища відрізняється особливою складністю. Потребують урахування значні площі пошкоджених природних територій, міждисциплінарний характер проведених досліджень, особливостей оцінки екологічної шкоди. Для акумулювання даних про екологічні злочини державою створено платформу, що дає можливість зафіксувати інформацію про наслідки протиправного діяння агресора. У багатьох містах на сході України знищені підприємства хімічної та металургійної промисловості, що є найбільшими забруднювачами довкілля. Пошкодження сховищ відходів, очисних споруд міст спричинило вільне потрапляння відходів у повітря, річки, моря. Вивільнення шкідливих речовин з часом прогресуватиме. Факти забруднення ґрунтів і засмічення земель, їх масштаби проводяться шляхом огляду земельних ділянок, дослідження даних дистанційного зондування землі, отриманих зразків проб ґрунтів, висновків експертиз, пояснень, оперативних повідомлень фізичних та юридичних осіб тощо. Радіоактивне забруднення у разі руйнування АЕС зробить непридатними для життя значні території. Відсутність доступу до місць бойових дій та окупованих територій, унеможливує оцінку шкоди довкіллю. У публікації розглядається ймовірність розробки українсько-російського компенсаційного механізму через модель Ірако-Кувейтської війни шляхом створення International Claims Commissions (Комісії з міжнародних позовів). Укладення міжнародного договору створить механізм відшкодування збитків завданих російською агресією за участю стратегічних партнерів-держав, на території яких знаходиться більша частина активів РФ. На основі договору формуватиметься постійно діюча комісія з розгляду позовів про компенсацію збитків. Суттєвою умовою результативності такого підходу є визнання урядом РФ повноваження комісії та виконання всіх її вимог. Утворення спеціального міжнародного фонду для виплат відшкодування Україні дозволить у майбутньому отримати компенсації. Налагоджений процес стане платформою для обґрунтування претензії до держави-агресора на міжнародному рівні й отримати репарації на відновлення довкілля.

Ключові слова: відшкодування шкоди, злочини проти довкілля, екологічна небезпека, збитки, компенсація шкоди навколишньому середовищу.

The article examines the issue of compensation for environmental damage caused by the full-scale invasion of the Russian Federation, which was the largest terrible disaster in Europe since World War II. Legal instruments for such compensation are being sought in the near future. The number of crimes committed against the environment on the territory of our state is increasing every day. An essential condition for bringing the Russian Federation to responsibility for crimes against the environment and compensation for damage caused to the environment of Ukraine is the proper collection and analysis of evidence. The process of documenting the consequences of war in the field of environmental protection is complicated. Significant areas of damaged natural areas, the interdisciplinary nature of the studies carried out, and the features of assessing environmental damage need to be taken into account. To accumulate data on environmental crimes, the state has created a platform that allows recording information about the consequences of the illegal act

of the aggressor. In many cities in the east of Ukraine, enterprises of the chemical and metallurgical industries, the largest environmental pollutants, have been destroyed. Damage to waste storage facilities and treatment facilities of cities resulted in the free entry of waste into the air, rivers, and seas. The release of harmful substances will progress over time. Facts of pollution and clogging of land and analysis of their scale are carried out by inspecting the land, studying data from remote sensing of the earth, obtaining soil samples, expert opinions, explanations, operational reports of individuals and legal entities, etc. Radioactive contamination in the event of the destruction of nuclear power plants will make large areas uninhabitable. Lack of access to places of military operations and occupied territories makes it impossible to assess the environmental damage. The paper considers the possibility of developing a Ukrainian-Russian compensation mechanism through the model of the Iraq-Kuwait war by creating International Claims Commissions. The conclusion of an international treaty will create a mechanism for compensating for the damage caused by Russian aggression with the participation of strategic partner states, on which territory most of the assets of the Russian Federation are located. Based on the agreement, a permanent commission will be formed to consider claims for damages. An essential condition for the effectiveness of this approach is recognition by the government of the Russian Federation of the Commission's powers and compliance with all its requirements. Creating a special international fund for compensation payments to Ukraine will allow receiving compensation in the future. The well-established process will become a platform for substantiating claims against the aggressor state at the international level and receiving reparations for restoring the environment.

Key words: *compensation for damage, crimes against the environment, environmental danger, losses, compensation for environmental damage.*

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації (далі – РФ) на територію України сколихнуло увесь світ, стало найбільшою катастрофою у Європі з часів Другої світової війни. Масштаби руйнувань цивільної, промислової інфраструктури, об'єктів культурної спадщини величезні. Кожного дня під обстріли й авіаудари потрапляє цивільне населення, медичні та дитячі установи, житлові квартали, завдається неоправданної шкоди навколишньому середовищу.

За шість місяців війни негативного впливу зазнали 900 заповідних територій площею 1,2 млн га, що становить близько третини земель України. Зафіксовано 2000 фактів шкоди довкіллю, нараховано збитків на суму 395 млрд. грн., зокрема: 106,3 млрд. грн. водним ресурсам, 8,8 млрд. грн. ґрунтам, 170,9 млрд. грн. складає шкода від забруднення атмосферного повітря [1]. За інформацією Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, шкода, завдана лісовим екосистемам, вже склала 440 млн доларів: 135,5 млн доларів – прямі збитки лісовій екосистемі; 53,6 млн доларів – непрямі збитки, тобто відкладені у часі; 185 млн доларів – збитки екосистемним послугам, що надаються лісами [2].

Кількість вчинених злочинів проти довкілля збільшується з кожним днем. Станом на травень 2022 р. зафіксовано вже 257 випадків екоциду [3]. Аналіз останніх супутникових знімків свідчить, що загальна площа радіаційно зараженої території, яка горить або була нещодавно пройдена вогнем, складає понад 7600 га. Пожежі та вторинні викиди радіонуклідів у лісах на найбільш забруднених частинах Чорнобильської зони відчуження можуть стати ще однією причиною радіоактивного забруднення. Втрата 32% орних земель внаслідок окупації, мінусування призвели до дестабілізації світового ринку продовольства. Знищення багатьох цінних природних екосистем (пасовищ та сіножатей) на доступній частині України спричинить розорваність значних територій, як вимушений крок у компенсації

втрачених сільськогосподарських площ. Внаслідок бойових дій знищуються природні території, що є останніми місцями поширення рідкісних видів рослин і тварин, які занесені до Червоної книги України й охороняються законом [4].

Під загрозою знищення знаходяться 14 Рамсарських об'єктів площею 397,7 тис. га, 200 територій Смарагдової мережі – 2,9 млн га, біосферні заповідники [5].

Повномасштабне вторгнення, що триває в Україні, матиме довгострокову негативну дію на стан навколишнього середовища транскордонним територіям.

З метою притягнення РФ до відповідальності та відшкодування, завданої природі України шкоди важливим є належний збір, аналіз та оцінка доказів вчинення злочинів проти довкілля. Для вирішення такого завдання створено Оперативний штаб при Державній екологічній інспекції України. Для збору даних про екологічні злочини розроблено мобільний застосунок, за допомогою якого є можливість зафіксувати інформацію щодо шкоди, заподіяної природі. На національній онлайн-платформі «ЕкоСистема» створено окремий офіційний ресурс «ЕкоЗагроза» для збору та фіксації інформації про екологічні загрози в режимі реального часу [3].

Процес документування й оцінки наслідків війни у сфері довкілля відрізняється особливою складністю. Потребують урахування значні площі порушених природних територій, міждисциплінарний характер проведених досліджень, особливості оцінки екологічної шкоди. З метою забезпечення нормативно-правового врегулювання питань, пов'язаних з визначенням збитків, завданих природі Кабінетом Міністрів України затверджена Постанова «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації» від 20.03.2022 р. № 326. Визначено 18 напрямів шкоди та збитків. Передбачено втрати лісового фонду, надр, акваторії; збитки, завдані природно-заповідному фонду, водним

ресурсам, об'єктам водогосподарської інфраструктури; земельним ресурсам, атмосферному повітрю [6]. Постанова не містить методики документування заподіяної шкоди та визначення розміру збитків, а лише зобов'язує відповідні державні органи розробити такі рекомендації в шестимісячний строк.

З метою врегулювання процесу фіксації й оцінки збитків, Наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів від 04.04.2022 р. № 167 затверджено Методику визначення розміру шкоди, завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану, що дозволить якісно визначати шкоду, завдану ґрунтам земельним ресурсам внаслідок викидів і скидів забруднюючих речовин [7]. Порядок розрахунку здійснюється в залежності від виду завданої шкоди: (1) забруднення ґрунтів через накопичення речовин, що негативно впливають на їх родючість та інші корисні властивості, зумовлено пожежами, обстрілами нафтобаз, підприємств хімічної, металургійної промисловості тощо; (2) засмічення земель через наявність на земельній ділянці сторонніх предметів, матеріалів, відходів та/або інших речовин без відповідних дозволів, зокрема, уламки від ракет, міни тощо.

Факти забруднення ґрунтів і засмічення земель, їх масштаби встановлюють уповноважені особи, що здійснюють, у межах передбачених законом повноважень, державний нагляд (контроль) за додержанням вимог законодавства про охорону навколишнього середовища. До таких органів за ст.35 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [8] належать Державна екологічна інспекція та виконавчі органи сільських, селищних, міських рад у разі прийняття відповідною радою рішення про здійснення контролю. Розрахунок розміру шкоди, завданої внаслідок забруднення ґрунтів чи засмічення земель проводить Державна екологічна інспекція за встановленими формулами [7].

З метою унормування процедури визначення шкоди та збитків, завданих земельному фонду України внаслідок збройної агресії РФ, Наказом від 18.05.2022 р. № 295 Міністерство аграрної політики та продовольства України затвердило Методику визначення шкоди та збитків, завданих земельному фонду України внаслідок збройної агресії Російської Федерації [9], що включає втрати, а також пов'язану з ними упущену вигоду. При здійсненні розрахунків враховуються витрати на рекультивуацію земель, відновлення меліоративних площ, збитки власників і землекористувачів земельних ділянок сільськогосподарського призначення.

Відповідальними особами за визначення шкоди та збитків є обласні, Київська міська державні адміністрації (на період воєнного стану – військові адміністрації). Зазначена методика окреслює інформаційну базу – орієнтовний перелік документів, даних і відомостей, що можуть застосовуватись для

визначення шкоди та збитків, завданих земельному фонду України внаслідок збройної агресії РФ [9].

Наказом Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів від 13.04.2022 р. № 175 затверджено Методику розрахунку неорганізованих викидів забруднюючих речовин або суміші таких речовин у атмосферне повітря внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій та/або під час дії воєнного стану та визначення розмірів завданої шкоди. Зазначена методика дозволить нараховувати збитки внаслідок неорганізованих викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря [10].

Факти неорганізованого викиду забруднюючих речовин, суміші в атмосферне повітря, їх масштаби встановлюються Державною екологічною інспекцією, а також виконавчими органами сільських, селищних, міських рад у разі прийняття відповідною радою рішення про здійснення контролю. Розмір шкоди обчислюється Державною екологічною інспекцією за встановленою у методиці формулою [10].

До того ж, на етапі погодження та прийняття знаходиться Методика визначення шкоди та збитків, завданих навколишньому природному середовищу через самовільне користування надрами внаслідок збройної агресії Російської Федерації, Методика визначення збитків, заподіяних навколишньому природному середовищу в межах територіального моря, виключної морської (економічної) зони та внутрішніх морських вод України, в Азовському та Чорному морях, Методика визначення шкоди та збитків, завданих територіям та об'єктам природно-заповідного фонду внаслідок збройної агресії Російської Федерації [11].

Проте, розроблені методики без механізмів відшкодування шкоди, завданої довкіллю України навряд чи будуть дієвими. Джерела та механізми компенсації шкоди довкіллю чітко не визначені сучасним міжнародним правом. Кейси, які містять ті чи інші підходи щодо відшкодування шкоди довкіллю внаслідок бойових дій не підходять повною мірою для вирішення аналогічних питань в Україні.

З метою розробки правових інструментів відшкодування шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії РФ, у тому числі репарації, конфіскації, контрибуції, а також кроків щодо їх упровадження з урахуванням міжнародно-правових механізмів, міжнародного досвіду та судової практики Президент України підписав Указ від 18.05.2022 р. № 346 «Про роботу групи з розробки та впровадження міжнародно-правових механізмів відшкодування шкоди, завданої Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації» [12]. За основу взято компенсаційну модель Ірако-Кувейтської війни [13]. Для компенсації шкоди довкіллю й інших збитків ООН було створено окремий орган – компенсаційну комісію – The United Nations Compensation Commission (UNCC), що здійснювала реєстрацію, оцінку, присудження компенсацій для очищення та відновлення ґрунтів, вод,

екосистем тощо. З урахуванням зазначеного досвіду українсько-російський компенсаційний механізм планується запровадити шляхом створення International Claims Commissions (Комісії з міжнародних позовів) [14, 15].

Створення такої Комісії дасть можливість розглянути велику кількість позовів від держав і приватних осіб, що виникають в результаті масштабних збройних конфліктів. Наприклад, Комісія Ірак-Кувейт задовольнила 2,7 млн звернень [13]. Суттєвою умовою результативності такого підходу є визнання урядом Іраку повноваження комісії та виконання всіх її вимог. Відкритим залишається питання створення та роботи Компенсаційної комісії у разі невизнання однією із сторін її повноважень. Ймовірність блокування РФ рішення Радбезу ООН щодо створення такої комісії, відсутність згоди на угоду з Україною щодо створення такої комісії залишається високою.

Проблема наповнення фонду для здійснення відшкодування шкоди, у тому числі завданої навколишньому середовищу, залишається не вирішеною. Так, у кейсі Ірак-Кувейт рішенням Радбезу ООН були встановлені відрахування до Компенсаційного фонду від нафтового експорту Іраку, що відбувався під контролем ООН. Питання представництва РФ у Радбезі ООН залишається без відповіді.

Робочою групою України запропоновано укладення міжнародного договору про створення механізму відшкодування збитків завданих російською агресією. Передбачається, що до договору будуть залучатися стратегічні партнери, на території яких знаходиться більша частина заморожених активів РФ. На підставі договору створюватиметься постійно діюча комісія з розгляду позовів чи заяв про компенсацію збитків. До того ж, угода передбачатиме

зобов'язання держав учасниць такої домовленості щодо блокування, конфіскації і передачі російських активів, що знаходяться в їхній юрисдикції, в компенсаційний фонд [15]. Для вилучення суверенних активів РФ на користь України країни-партнери повинні мати юридичні можливості. Така модель механізму відшкодування шкоди породжує питання без відповіді.

Зовсім інший підхід запропонував Міністр юстиції України Д. Малюська. На його думку, процес укладання міжнародного договору з багатьма державами може бути тривалим і непередбачуваним. Способом прискорення розглядається підписання двосторонніх договорів із країнами, де розміщені російські активи. Така попередня домовленість існує з Латвією [16]. Мова йде про вилучення російських активів на користь України на підставі національного законодавства, а не створення багатостороннього міжнародного механізму для відшкодування, а не про створення International Claims Commission.

Таким чином, пошук механізмів і напрацювання досвіду щодо відшкодування шкоди довіллю нашої держави є складною та тривалою роботою. Процес збору, аналізу, оцінки доказів шкоди, завданої природі, моніторингу за станом навколишнього середовища, збереження даних, розробка методик дозволять об'єктивно відобразити розмір компенсації для відновлення довкілля України. Наявні механізми відшкодування шкоди, заподіяної війною довіллю України не будуть ефективними. Пошук правових інструментів відшкодування шкоди, завданих Україні внаслідок збройної агресії РФ, потребує участі усіх міжнародних партнерів. Вочевидь, це мають бути такі механізми, що забезпечать компенсації без згоди РФ.

Список використаних джерел:

1. Дайджест ключових наслідків російської агресії для українського довкілля за 18-24 серпня 2022 року. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. URL: https://mepr.gov.ua/news/39615.html?fbclid=IwAR3c928b1VKWQCL5xujLuIE_7Kx3coTkrHhjWUk2wdl1-xtT27Q0myqlWq4
2. Зупинити екоцид в Україні. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/224071.html>
3. Оперативний штаб при Державній екологічній інспекції України. URL: <https://shtab.gov.ua/#information>
4. Вплив воєнних дій на довкілля України. URL: <http://epl.org.ua/eco-analytics/vplyv-voyennyh-dij-na-dovkillya-ukrayiny/>
5. Заповідні території під час війни. URL: <https://wownature.in.ua/>
6. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. №326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 12.09.2022).
7. Про затвердження Методики визначення розміру шкоди завданої землі, ґрунтам внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану: Наказ Міндовкілля України від 04.04.2022 р. № 167. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0406-22#Text> (дата звернення: 12.09.2022).
8. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991р. №1264-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 12.09.2022).
9. Про затвердження Методики визначення шкоди та збитків, завданих земельному фонду України внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 18.05.2022 р. № 295 URL: <https://minagro.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennya-metodiki-viznachennya-shkodi-ta-zbitkiv-zavdanih-zemelnomu-fondu-ukrayini-vnaslidok-zbrojnoyi-agresiyi-rosijskoyi-federaciyi> (дата звернення: 12.09.2022).
10. Про затвердження Методики розрахунку неорганізованих викидів забруднюючих речовин або суміші таких речовин в атмосферне повітря внаслідок виникнення надзвичайних ситуацій та/або під час дії воєнного стану та визначення розмірів завданої шкоди: Наказ Міндовкілля України від 13.04.2022р. № 175. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0433-22#Text> (дата звернення: 12.09.2022).

11. З початку війни для розрахунку збитків довкіллю, завданих окупантами, фахівці ДЕІ розробили 5 спеціальних методик, 2 з яких вже чинні. Офіційний сайт Державної екологічної інспекції України. URL: <https://www.dei.gov.ua/posts/2332>

12. Про робочу групу з розробки та впровадження міжнародно-правових механізмів відшкодування шкоди, завданої Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Указ Президента України від 18.05.2022р. № 346 URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3462022-42577> (дата звернення: 12.09.2022).

13. Компенсаційна комісія ООН – перспектива фінансування відновлення довкілля в Україні після війни із РФ. Огляд діяльності Компенсаційної комісії ООН. URL: <http://epl.org.ua/eco-analytics/kompensatsijna-komisiya-oon-perspektyva-finansuvannya-vidnovlennya-dovkillya-v-ukrayini-pislya-vijny-iz-rf-oglyad-diyalnosti-kompensatsijnoyi-komisiyi-oon/>

14. К'яра Джорджетті, Маркіян Ключковський, Патрік В. Пірсолл Створення комісії з міжнародних претензій в Україні URL: <https://www.ejiltalk.org/launching-an-international-claims-commission-for-ukraine/>

15. Як компенсувати шкоду від вторгнення РФ. Інтерв'ю заступниці міністра Ірини Мудрої. URL: <https://ua.korrespondent.net/interview/4489256-yak-kompensuvaty-shkodu-vid-vtorhnennia-rf-intervui-zastupnytsi-ministra>

16. Денис Малюська. Росіяни не готові до перемовин. Вони хочуть, щоби ми здалися. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/denis-malyuska-rossiyane-gotovy-peregovoram-1658749150.html>